

УДК: 165.7
Ш-53

Олег Шепетяк

Теорія кореспондентності істини

У статті викладено історію теорії кореспондентності істини. Проаналізовано визначення істини, які дав Аристотель, Ісаак Ізраелі, Тома Аквінський, К. Маркс, Г.В.Ф. Гегель, М. Гайдеггер, Л. Віттгенштайн, Е. Корет та інші філософи. Досліджено проблему напрямку відповідності істинності, розвинутої на основі визначення Томи, та виведені з цієї проблеми рефлексії Е. Корета щодо логічної та онтичної істин. Також у статті проведено розмежування дефініції істини та критеріїв істинності.

Ключові слова: істина, логічна істина, онтична істина, кореспондентна теорія істини.

Олег Шепетяк. Теория корреспондентности истины

В статье изложена история теории корреспондентности истины. Проанализировано определения истины, данные Аристотелем, Исааком Израэли, Томой Аквинским, К. Марком, Г.В.Ф. Гегелем, М. Гайдеггером, Л. Виттгенштайном, Э. Коретом и другими философами. Исследована проблема направления соответствия истинности, развитой на основании определения Тома, а также выведенные с этой проблемы рефлексии Э. Корета о логической и онтической истин. Также в статье проведено разграничение дефиниций истины и критериев истинности.

Ключевые слова: истина, логическая истина, онтическая истина, корреспондентная теория истины.

Oleh Shepetyak. Korrespondenztheorie der Wahrheit

Im Artikel ist die Geschichte der Korrespondenztheorie der Wahrheit dargelegt. Da werden Wahrheitsdefinitionen von Aristoteles, Isaak Israeli, Thomas von Aquin, K. Marx, G.B.F. Hegel, M. Heidegger, L. Wittgenstein, E. Coreth und anderen Philosophen analysiert. Es wird auch das Problem der Richtung der Adäquatheit der Wahrheit, die aufgrund der Definition von Thomas entwickelt ist, und die auf dessen Grund gebaute Überlegungen von E. Coreth über logische und ontische Wahrheiten geforscht. Im Beitrag ist auch die Trennung zwischen der Wahrheitsdefinition und den Wahrheitskriterien gezeigt.

Schlüsselwörter: Wahrheit, logische Wahrheit, ontische Wahrheit, Korrespondenztheorie der Wahrheit.

Тема істини проходить червоною ниткою через усю історію людського духу. Вона знаходить своє відображення у мистецтві, літературі, але передовсім – у релігії та науці. Тема істини є основною і в філософії. Небагатьом мислителям удалося її оминати у своїх розмислах. Історія філософії є між іншим й історією розвитку розуміння поняття істини, в яке привніс свою лепту кожен творчий філософ від античних досократиків до сучасних любителів мудрості.

Уже в епоху ранньої античності сформувалися різні погляди на істину. Зародилися перші ідеї, апологети яких відстоювали існування та пізнаванність єдиної і вічної, абсолютної істини. Інші ж заперечували абсолютну істину, а якщо й погоджувалися, що істина, можливо, і є, то людський розумом осягнути її не в змозі.

Все ж питання "Що таке істина?", яке Понтій Пилат адресував Ісусові Христові, залишається однаково актуальним як у сиву давнину, так і сьогодні, для людей, які перейшли Просвітництво, віру в науку і розум, і вже встигли розчаруватися в них. Актуальність питання про природу істини підкреслюється безліччю варіантів відповідей на нього, які дали

великі уми людства. Цих відповідей було стільки, що їх треба класифікувати, аби не згубитися в багатстві філософського доробку в цій царині. У цьому дослідженні нас цікавитимуть відповіді на одвічне Пилатове питання кількох філософів, які у філософській традиції були об'єднаними під однією назвою – "теорія кореспондентності істини" або "теорія адекватності істини".

У статті конспективно викладено розвиток згаданої теорії від її зародження в античності до сьогодення. Мета дослідження – не привнесення чогось нового в аналізовану теорію і не критика її постулатів. Наше завдання – систематизувати надбання мислителів, які опрацьовували теорію кореспондентності, та простежити основні напрямки її розвитку.

Для досягнення мети звернемося до текстів філософів, які внесли свою лепту у розвиток теорії кореспондентності, а саме: Аристотеля, Г.В.Ф. Гегеля, К. Маркса, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна та Е. Корета. Серед творів дослідників застосовуватимемо праці А. Келлера, Л.Б. Пунтеля, а також рукописний варіант лекцій Г. Крамля.

Назви "кореспондентна", або "адекватна", аналізована теорія істини отримала в наш час. Однак своїми витокami вона сягає до античності. Першим її автором вважається Аристотель, оскільки він вперше визначив істину як відповідність між існуючим та мисленням. У сьомому розділі четвертої книги "Метафізики", в якій дослідники вбачають викладення логічного закону виключеного третього, Аристотель писав: "Казати про суще, що його немає, або про не-суще, що воно є, – значить говорити хибно; а казати, що суще є і не-сущого немає, – значить говорити істинно" [1,141 (4,7,1011b26)]. У цьому визначенні чітко видно не лише те, що можна вважати істинним, а й те, що Аристотель вважав носієм істиннісного значення. Істинним чи хибним, як випливає з Аристотелевого визначення, може бути висловлення або судження. Якщо висловлене в цьому судженні відповідає тому, що існує насправді, то таке судження можна вважати істинним, якщо ж висловлене суперечить дійсності, то судження хибне. Носієм істини при такому визначенні є висловлення або думка, а її критерієм – відповідність цього висловлювання чи думки дійсності.

Цю думку Аристотеля перейняв Св. Тома Аквінський, якого традиційно називали *Doctor angelicus*, сформулювавши відоме визначення "*Veritas est adaequatio rei et intellectus*" (Істина є відповідністю речі та інтелекту) [8]. Св. Тома писав, що перейняв це визначення від єврейського філософа-неоплатоніка, який народився в Єгипті, Ісаака бен Саломо Ізраелі (бл.850 – бл.950). Ісаак Ізраелі, працюючи придворним лікарем в населеній арабами Північній Африці, підтримував тісні контакти з арабськими філософами та вченими. Найбільший вплив на нього, як вважають дослідники, мала філософія Аль-Кінді [4,739]. Однак у творах Ісаака Ізраелі "Книга дефініцій", широко цитованій схоластичними філософами XII–XIII ст., зокрема Альбертом Великим і Томою Аквінським, та "Книга елементів", відомих європейській традиції під спільною назвою "*Omnia opera usaac*", прямого формулювання дефініції, як у Св. Томи, немає. Ісаак Ізраелі не писав про "*adaequatio*". Натомість у "Книзі дефініцій" міститься схоже, але не тотожне визначення істини: "Істинно є приписувати речі річ, яка до неї належить, або не приписувати їй речі, яка до неї не належить" [8]. У наведеному визначенні не йдеться про відповідність речі та думки, а радше мається на увазі, що істинним є те, що реально існує.

На думку деяких дослідників, зокрема Ганса Крамля, ідею визначення істини як відповідності речі та думки Тома перейняв від Авіценни і в дусі його міркувань потрактував визначення Ісаака Ізраелі. Авіценна у першому трактаті "*Liber de prima philosophia*" писав: "*Veritas autem intelligitur et esse absolute in singularibus, et intelligitur esse aeternum, et intelligitur dispositio dictionis vel intellectus quia significat dispositionem in re exteriori cum est ei aequalis*" (Істина розуміється як щось, що існує незалежно від одиничних речей, вона також розуміється як вічна і як характерна ознака мови чи свідомості, оскільки вона означає відношення до зовнішніх речей настільки, наскільки вони їм відповідають" [8]. У наведеній цитаті Авіценна говорить чітко висловлює свої переконання про те, що істина є відповідністю мови чи думки до речі.

Визначення істини як "adaequatio rei et intellectus", яке дав Св. Тома, отримало назву кореспондентної або адекватної теорії істини. Ці назви зумовлені тим, що в наведеній теорії йдеться про відповідність. Оскільки дієслово "відповідати" звучить західноєвропейськими мовами "korrespondieren" (німецькою), "to correspond" (англійською), "correspondre" (французькою), то й теорію назвали кореспондентною. Назва "адекватна" походить від латинського "adaequatio", що також означає "відповідність".

Упродовж історії філософії кореспондентну теорію істини повторювали багато мислителів у найрізноманітніших концепціях. Тому сьогодні частіше говорять не про кореспондентну теорію, а про множинні кореспондентні теорії. Один з її варіантів запропонував Карл Маркс. У другій тезі про Фесрбаха він писав: "Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність, – зовсім не питання теорії, а практичне питання. У практиці повинна людина довести істинність, тобто дійсність і могутність, посебічність свого мислення, яке ізолюється від практики, є чисто схоластичне питання." [2, 1]. У марксистській філософії домінує думка: якщо хтось може щось відтворити, то він це знає. Якщо ж це відтворення адекватне, то, відповідно, знання про відтворювану річ істинне. Так питання про істину є для марксистської філософії практичним, а не теоретичним, як це було досі. Однак тут залишається та ж сама ідея відповідності, що й у Аристотеля, Томи та інших філософів.

Ще одним різновидом кореспондентної теорії істини можна вважати "теорію відображення" Людвіга Вітгенштайна та Бертрана Рассела. Л. Вітгенштайн у першому періоді своєї творчості розвинув теорію природи мови, яка отримала назву "теорії відображення", і яку автор виклав у відомій праці "Tractatus logico-philosophicus" [11]. Мислитель був одним з творців аналітичної філософії, яка ставила своїм завданням вирішення філософських псевдопроблем шляхом логічного аналізу мови. Очистивши мову і наблизивши її до формальної мови логіки, можна вирішити ті філософські проблеми, джерелом яких є не складність речі, а недосконалість мови. Більшість філософських проблем не існують в реальності, а є тільки видимістю. Світ, на думку Л. Вітгенштайна, простий. Він складається з атомарних фактів. Мова є відображенням світу. Тому вона повинна складатись з атомарних речень. Так Л. Вітгенштайн на ранньому етапі своєї творчості розробив концепцію, відповідно до якої мова є проекцією реального світу. Якщо речення, з яких складається мова, відображають те, що насправді існує, то вони істинні, якщо ж вони описують щось, що не є атомарним фактом дійсності, то вони хибні. У "Трактаті..." Л. Вітгенштайн писав: "Відбиток відповідає дійсності або ні, він є правильним або неправильним, істинним або хибним" [11, 18–19 (2.21)]. Звідси видно, що філософ вважав істинним, чи правильним, тільки таке висловлювання, яке відображає справжній стан речей.

Цієї ж думки дотримувався і Б. Рассел. У праці "Розвиток моєї думки" він писав: "Кожна думка чи переконання, які творяться не як простий імпульс до дії, має характер відображення, який комбінується з відчуттям згоди або заперечення. У випадку, коли він комбінується з відчуттям згоди, тоді він є істинним, коли існує факт, який перебуває щодо нього у відношенні схожості, відомому нам зі схожості між відбитком і тим, що він відображає. Якщо ж відображення комбінується з відчуттям заперечення, то він є істинним, коли відображеного факту немає" [10, 194–195].

Як бачимо, теорія кореспондентності істини отримала протягом історії філософії різноманітні трактування у різних філософських школах. Наведені визначення дуже схожі між собою, але не тотожні. До прикладу, дві найбільш цитовані та найкраще розроблені дефініції – Аристотеля та Томи, – незважаючи на свою схожість та приналежність до однієї традиції, збігаються не в усіх аспектах. Визначення Аристотеля є чітке, але неповне. Натомість визначення Томи повне, але нечітке. "Adaequatio rei et intellectus" Томи підштовхує поставити до цього визначення декілька питань: а) Що треба слід розуміти під "intellectus"?, б) Який напрямок "adaequatio" мав на увазі Тома? Інакше кажучи, що і до чого має бути відповідним: rei до intellectus чи intellectus до rei?, в) Що саме мав на увазі Тома під терміном "adaequatio"? Поставлені питання змусили дослідників замислитися. Нечіткість, відображена у першому питанні, залишила простір для творчості. Кожен зміг трактувати

томістичний *intellectus* по-своєму. Для К. Маркса це розум, що здатний пізнавати і відтворювати пізнане на практиці. Для Л. Вітгенштайна та Б. Рассела це мова, яка описує атомарні факти дійсності, творячи їхні відображення. Аристотель в цьому випадку висловився прямо. Для нього *intellectus* – це пізнавальна здатність та її вираження в мові. Саме тому, що Аристотелю вдалося уникнути поставлених запитань, ми назвали його визначення чітким. Дискусія щодо третього питання не дала чітких відповідей, які б мали безпосереднє відношення до цього дослідження.

Все ж основною проблемою визначення Св. Томи є проблема напрямку *adaequatio*, сформульована нами у другому питанні. Визначаючи істину як "*adaequatio rei et intellectus*", Св. Тома використав сполучник "i" (et), залишаючи при цьому незрозумілим, що до чого повинно бути відповідним: *rei* до *intellectus* чи *intellectus* до *rei*. Якщо йдеться про відношення *intellectus* до *rei*, то істинними можуть бути думка, мова, судження, якщо вони описують річ такою, якою вона є. Якщо ж йдеться про відношення *rei* до *intellectus*, то істинною може бути і річ. Аристотель зупиняється тільки на визначенні істини як відношення *intellectus* до *rei*. Однак у побутовому мовленні ми використовуємо прикметник "істинний" не тільки для окреслення істиннісного значення судження, а й для окреслення атрибуту речей. Для прикладу, ми говоримо "істинний друг", "істинний вчитель", "істинна спека", "істинне золото" і т.д. У цьому випадку слово "істинний" уживається як синонім до слова "справжній". Називаючи речі істинними, ми висловлюємо думку, що ці речі відповідають своєму еталону, тобто вони є такими, якими й мають бути.

Говорячи про еталон, виникає питання про його природу. Еталоном речі є її задум у думках її творців. Для будинку еталоном є проект, складений архітектором; для якогось пристрою еталоном є план, складений інженером. Отже, джерелом еталону є розум (*intellectus*) його творців. Оскільки ми можемо застосувати прикметник "істинний" до будь-якої речі, тобто до всього буття, то виникає потреба до пошуку найвищого *intellectus*, задум якого є еталоном для всього сущого. Чи не першу філософську концепцію вищого еталону всього сущого сформував Платон. Світ ідей є взірцем для світу речей. Істинним, відповідно, є те, що досконало виражає свою ідею. Отже, у філософії Платона також знаходимо сформовану теорію кореспондентності. Але, на відміну від Аристотеля, Платон вбачав істину не у відповідності думки до речі, а у відповідності речі до думки (ідеї). У християнську добу платонівська філософія стала засобом інкультурації християнського віровчення у греко-римську культуру. Багато понять, випрацьованих у платонізмі та неоплатонізмі, стають знаряддям проповіді Отців Церкви. Перейшов до християнських мислителів і платонівський варіант теорії кореспондентності. Лишень *intellectus* Отці Церкви, особливо блаженний Августин Гіппонійський, розуміли не як одвічно існуючі ідеї, а як Божественний розум. Істинним тут вважалося те, що відповідає Божественному задумові.

Томізм, безперечно, був відродженням аристотелізму, інтерпретованого в дусі християнського віровчення. І все ж томізм не можна вважати чистим аристотелізмом. Європейська думка до Альберта Великого та Томи Аквінського вже мала сформовану християнську філософію, яка використовувала платонівський поняттєвий апарат. До того ж з Аристотелевою спадщиною схоласти знайомились не тільки з оригінальних творів Стагірита, а й з їхньої інтерпретації арабомовними мислителями, які увібрали в себе чималу частку неоплатонівського надбання. Тому Св. Тома не зміг рафінувати аристотелізм від платонівських впливів. Також треба враховувати, що метою томізму було викладення богословських істин мовою високої інтелектуальної культури. Для досягнення цієї мети Аквінат навіть відмовився від чистоти аристотелізму. Якщо для трактування чи доведення якогось постулату віри платонівські думки підходили більше, ніж аристотелівські, то Ангельський доктор надавав перевагу саме їм. Так схоластично-томістична традиція, базуючись в основному на аристотелізмі, увібрала в себе чимало досягнень й інших філософських шкіл. Даючи визначення істини, Тома синтезував елементи платонізму та аристотелізму, тобто платонівську відповідність *rei* до *intellectus* та аристотелівську відповідність *intellectus* до *rei*.

У цьому ж контексті треба розуміти і визначення універсалії істини: "Omne ens est verum" (усе буття є істинним). Твердження, що все буття, або ж усе суще, є істинним, проголошує істинною річ, а не судження.

Визначення істини як відповідності речі до думки знаходимо у філософуванні більшості ідеалістично налаштованих мислителів від античності до німецького ідеалізму і далі. Так Г.В.Ф. Гегель, визначаючи істину як абсолютну єдність поняття і дійсності, наголошував, що істинною є відповідність речі поняттю. У "Логіці" він писав: "Предмети є істинними, якщо вони є тим, чим вони повинні бути, тобто якщо їхня реальність відповідає їхньому поняттю" [5,423]. У праці "Буття і час" Мартін Гайдеггер продовжує ту ж саму думку. Він відкидає тезу про те, що висловлення може бути носієм істиннісного значення, стверджуючи, що істинною або хибною є річ. Якщо висловлення і можна називати істинним або хибним, то його істиннісне значення є похідним від первинного – речового. Він писав: "Не висловлення є первинним "місцем" істини, а навпаки... Первинна "істина" є "місцем" висловлювання та онтологічною умовою можливості того, що висловлювання можуть бути істинними або хибними" [6, 217].

Вагомий внесок у теорію кореспондентності істини вніс австрійський філософ і богослов, єзуїт Емеріх Корет. Аналізуючи традиційні визначення істини, Е. Корет наводить власну дефініцію, яку вважав аналогічною традиційній. Істина, на його думку, є "відповідністю між знанням та сущим" (*Übereinstimmung zwischen dem Wissen und dem Seienden*) [3,350]. Таке визначення й справді збігається з традиційним схоластичним. Проте найбільше увага іннсбрукського мислителя була прикута до проблеми напрямку відповідності. Уточнюючи свою дефініцію, він твердив, що вона має подвійне значення: відповідність знання до сущого та відповідність сущого до знання. Ведучи мову про поняття істини, Е. Корет розрізняв ці два напрямки відповідності як різні аспекти істини. Відповідність знання до сущого він називав "логічною істиною знання" (*logische Wahrheit des Wissens*), а відповідність сущого до знання – "онтичною істиною сущого" (*ontische Wahrheit des Seienden*). Обидва аспекти все ж є не різними видами істини, тобто відмінними між собою істинами, а лише двома модусами тієї ж самої істини. Істина, дефінійована Е. Коретом у наведеному визначенні, отримала назву "онтологічної істини" (*ontologische Wahrheit*), яка впливає з ідентичності буття і знання.

Із зародженням аналітичної філософії в центрі філософських інтересів стає мова. Її почали розуміти як ментальне відображення дійсності. В аналітичній філософії теорія кореспондентності отримала новий розвиток. Традиція аналітичної філософії акцентувала на тому аспекті істини, який Е. Корет називав логічною істиною. Істиною вважалася відповідність висловлення до дійсності, висловлювання при цьому сприймалось як мовний елемент в контексті всього культурно-змістового комплексу мови. Саме в такому ракурсі визначав істину один з найвідоміших дослідників цієї проблематики серед філософів-аналітиків, виходець із Львівсько-Варшавської школи Альфред Тарський.

Разом з теорією кореспондентності з'явилися й інші теорії істини. Проте серед низки теорій істини аналізована нами теорія посіла особливе місце. У нашій статті ми часто послуговувались терміном "дефініція". Мислителі, які розробляли теорію, намагалися з'ясувати, що таке істина. У різних формулюваннях теорії, – і в тих, які були тут наведеними, і в тих, які залишилися поза нашою увагою, філософи намагалися висвітлити поняття істини, але не наводили критеріїв, за допомогою яких можна визначити істиннісне значення його носія. Відтак за допомогою теорії кореспондентності можна сказати, що́ таке істина, але не можна перевірити істинність конкретного носія істиннісного значення. Інші теорії, що з'явилися упродовж історії філософії, зосереджуються на спробі визначити істиннісне значення носія істини. Іншими словами, за допомогою теорії кореспондентності можна, маючи якесь судження, ствердити, що воно є істинним тоді, коли висловлене у ньому відповідає дійсності. Але теорія кореспондентності не дає жодних інструкцій, які б допомогли перевірити, чи висловлене в судженні відповідає думці. Тому серед теорій істинності розрізняють дефініцію істини та критерії істинності. Дефініцією істини називають

теорію кореспондентності, оскільки вона дає визначення, що таке істина. Критеріями істинності називають ті теорії, які допомагають визначити істиннісне значення певного носія цього значення.

Отож, теорія кореспондентності є спробою відповісти на одвічне питання людства про природу істини. Її початок сягає античної філософії, проте вона не перестає захоплювати уми великих мислителів аж до сьогодні. Класичним формулюванням теорії кореспондентності вважається сентенція Св. Томи: "Veritas est adaequatio rei et intellectus". Це визначення вміщує в собі два аспекти, які Е. Корет назвав логічною та онтичною істинами. Дефініція істини, однак, не дає критеріїв для визначення істиннісного значення його носія.

1. Аристотель. Метафізика // Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т.1. [Ред. В.Ф. Асмус.] – М.: "Мысль", 1976. – 550 с. – (Философское наследие).
2. Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори в трьох томах. Т. 1. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1977. – VI, 588 с.
3. Coreth E. Metaphysik. Eine methodisch-systematische Grundlegung / Emerich Coreth. – Innsbruck, 1964. – 584 S.
4. Großes Werklexikon der Philosophie. Bände 1 und 2 / [Herausgegeben von F. Volpi.] – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1999. – 1733 S.
5. Hegel G.W.F. System der Philosophie, Erster Teil. Die Logik / [Herausgegeben von H. Glockner] – 8. Band der Jubiläumsausgabe. – Stuttgart, 1929. – 452 S.
6. Heidegger M. Sein und Zeit / Martin Heidegger. – Zwölfte, unveränderte Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1972. – 437 S.
7. Keller A. Allgemeine Erkenntnistheorie / Albert Keller. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer, 1982. – 184 S. – (Grundkurs Philosophie. Band 2).
8. Kraml H. Wahrheitstheorien. Manuskript der Vorlesungen am Institut für Christliche Philosophie der Katholisch-Theologischen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck. / Hans Kraml. – Innsbruck, 2005.
9. Puntel L.B. Wahrheitstheorien in der neueren Philosophie. Eine kritisch-systematische Darstellung / L. Bruno Puntel. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. – 248 S. – (Erträge der Forschung).
10. Russel B. Philosophie. Die Entwicklung meines Denkens. / Bertrand Russel. – München, 1973. – 131 S.
11. Wittgenstein L. Tractatus logico-philosophicus / Ludwig Wittenstein. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963. – 115 S.